

Василь ІЛЬНИЦЬКИЙ

ІДЕНТИФІКАЦІЯ ТІЛ ЗАГИБЛИХ НАЦІОНАЛІСТІВ У КАРПАТСЬКОМУ КРАЇ ОУН (1945 – 1954 рр.)

У статті на основі невідомих та маловідомих документів розкривається процес ідентифікації тіл загиблих підпілників. Автор доводить, що достовірна ідентифікація особи загиблого була складною та залежала від багатьох чинників. Із часом якість і точність упізнання загиблих удосконалюється. Цьому сприяв спад активності підпілля, чіткий облік націоналістів, жорсткий контроль вищого керівництва.

Ключові слова: ідентифікація, Карпатський край, ОУН, УПА, підпілля, спецоргани.

Постановка проблеми. Незважаючи на щорічну появу значного історіографічного доробку, актуальність дослідження протистояння українського визвольного руху 1940 – 1950-х рр. із репресивно-каральними органами продовжує зростати. Це зумовлено не тільки гострими політичними дискусіями щодо діяльності ОУН та УПА, які не вщухають, а інколи розгоряються із новою силою, а й неоднозначним ставленням суспільства до оцінки самостійницького руху диктує необхідність висвітлення його мовою документів і неспростовних фактів, що сприятиме справжній консолідації української нації. Важливість дослідження цієї проблеми полягає також у тому, щоб об'єктивно дослідити один із аспектів боротьби репресивно-каральної системи проти визвольного руху. Оскільки завданням органів державної безпеки було не лише фізично знищити повстанців, але й достовірно їх ідентифікувати. Для налагодження цієї діяльності радянська влада доклала колосальних зусиль.

Аналіз останніх досліджень. Немає спеціальних досліджень щодо ідентифікації тіл загиблих повстанців у Карпатському краї ОУН (1945 – 1954 рр.). Окремі аспекти цієї проблеми, у тім числі виставляння тіл загиблих на загальний огляд, розкриті у працях Ю. Киричука. Він наголошує, що “тіла убитих партизанів систематично привозили до міст і сіл, скидали у людних місцях і заставляли жителів їх опізнавати” [3, 274]. Використання різноманітних засобів для ідентифікації полеглих зустрічаються й у студіях А. Кентія. Автор пише, що для ідентифікації “тіла загиблих були привезені до Рівного, де Ю. Стельмашук та інші захоплені в полон члени ОУН-УПА ідентифікували труп Д. Клячківського-“Клим Савур” [2, 15]. Водночас тіло керівника Головного військового штабу УПА “начебто було привезене до Львова, де його впізнав М. Степаняк (колишній член проводу ОУН)” [2, 150]. Застосування відкритих форм боротьби, а саме демонстрацію тіл загиблих з метою ідентифікації та залякування, досліджено у монографії А. Русначенка [4]. Автор проводить паралелі між українським визвольним рухом упродовж 1940 – 1950-х рр. і національними рухами опору Білорусії, Литви, Латвії, Естонії. Важливе значення мають збірники нових документів, опубліковані В. Сергійчуком [5], [6]. Їхня поява дала змогу проаналізувати окреслену проблематику у контексті окремого краю.

Введення до наукового обігу раніше засекречених документів потребує вироблення нових підходів до розв’язання проблеми ідентифікації загиблих у збройному конфлікті репресивно-каральної системи з націоналістами.

Мета статті – розкрити основні проблеми процесу ідентифікації тіл загиблих і простежити зміни, які відбувалися у процесі боротьби.

Перед репресивно-каральними органами стояли складні завдання не лише виявити й знищити групу підпільників і повстанців, але й зняти відповідних осіб із обліку, здійснити їхню ідентифікацію. Після 1945 р. усі націоналісти беруться на суворий облік, створюється картотека. Уже наприкінці 1940 – початку 1950-х рр. (часто навіть у 1939 – 1941 рр.) справа, заведена на націоналіста, не вважалася закритою доти, доки не було достовірно встановлено факт його загибелі та додано фото

вбитого підпільника. Ідентифікація тіл ліквідованих була складною процедурою. Постійні морально-психологічні переживання, погане харчування, відсутність належного медичного забезпечення призводили до того, що за роки перебування у підпіллі людина зовнішньо дуже змінювалася та виглядала значно старшого від реального віку. Тому ідентифікувати його за наявним фото кількарічної давності було практично неможливим. Ще одним чинником, який ускладнював ідентифікацію вбитих підпільників, було те, що чекістам доводилося це робити уже після бою, який часто завершувався їхньою загибеллю й призводив до понівечення обличчя полеглих. Полегшували цю справу наявні описи та характеристики, якими рясніли усі кримінальні, оперативно-розшукові справи, записані від заарештованих, агентури, орієнтування за зброєю, одягом, особливими прикметами, а також фотоальбоми міськрайвідділів і обласних управлінь МДБ, МВС (захоплені під час військових операцій, у близьких і рідних, вилучених із матеріалів польської поліції тощо).

Архіви колишніх обласних, центральних репресивно-каральних органів (теперішніх галузевих архівів СБУ та МВС) і досі містять фотоальбоми підпільників і повстанців, які діяли на відповідних територіях. Вони створені чекістами. До них увійшли фото полеглих і живих націоналістів, які перебували у розшуку. Усе це відбувалося після завершення чекістсько-військової операції. Ці фотоальбоми використовували як один із допоміжних засобів у боротьбі з підпіллям. Усвідомлюючи особливе значення фотоальбомів для ідентифікації загиблих, вище керівництво спецслужб не шкодувало для цього коштів. Так, у стенограмі наради заступників начальників управлінь, начальників відділів 2-Н УМДБ і командирів дивізій військ МДБ західних областей УРСР, яка відбулася 25 – 26 листопада 1947 р., заступник міністра МДБ УРСР генерал-майор Дроздов звернувся з вимогою здійснювати фотографування загиблих підпільників. Для підтвердження важливості цього аргументу він навів слова начальника відділу 2-Н, заступника начальника УМДБ Станіславської області підполковника Арсенія Костенка, який зазначав, що після ліквідації “Богдана” не було змоги його сфотографувати. Такий підхід А. Костенко назвав некваліфікованою роботою та вимагав, щоб такі факти більше не повторювалися у розвідувальних органах:

“...не до лица Вам – людині, яка кожний квартал витрачає 180 тисяч рублів і не має 5 тисяч, щоб сфотографувати “Богдана” [XII, 91]. При цьому наказувалося завести у кожному управлінні альбоми всіх убитих і заарештованих членів ОУН і УПА незалежно від характеру злочину та того, впізнаний він чи ні. Для створення таких альбомів дозволялося використовувати будь-яку кількість засобів із метою забезпечення якості фото. Кожна фотографія друкувалася у двох примірниках; одна – для МДБ. У альбомі не мало бути жодних надписів. До нього долучалися довідки, в яких вказувалися всі сфотографовані особи [XII, 91]. Заступник міністра Дроздов наголошував: “Заведіть собі альбоми, без цього ми не можемо жити. За таких умов, коли підпільники мають псевдо і часто ці псевдо міняють, альбом має велике значення для впізнання підпільників. Саме головне і саме страшне, коли під час операції із ліквідації підпільників, націоналіст виходить із криївки, стане у стороні, положить руки у кишені і Ви його не впізнаєте, а якщо у Вас є фотокарточка, Ви її покажете командирю, при можливості солдатам, перед тим, як ідете на операцію і тоді таких випадків не буде. ... Бувають випадки ми заходимо у хату, підпільник, який там перебуває ховає зброю і заявляє, що він господар цього будинку, а була би фотокарточка, ми би цю особу могли встановити, потрібно завести альбоми” [XII, 92].

Інколи полеглих націоналістів, особливо керівного складу, які мали вагоме значення, ретельно готували до посмертного фото. Більшості мили обличчя, голили, атропіном закапували очі, після чого вони розплющувалися і ставали чистими, змінювали одяг. Приміром, тіло провідника Карпатського крайового проводу ОУН Василя Сидора-“Шелеста” після ліквідації відправили до м. Станіслав, де піддали обробці та впізнанню [XIV, 294 – 296].

25 грудня о 12.00 відділ 91 стрілецького полку ВВ МДБ під керівництвом старшого сержанта Грузина, реалізуючи агентурні дані Стрілківського РВ МДБ на північний-захід від с. Бусовисько – Стрілківського р-ну (нині Старосамбірський район Львівської області), виявили криївку, в якій переховувалися два підпільники. Пропозицію вийти з криївки і здатися повстанці відхилили та відкрили автоматний вогонь, після чого бійці РВ закидали їх гранатами. Тіла вбитих підпільників доставили у

райцентр Стрілки для впізнання, фотографування і вкладення знімку у фотоальбоми [XI, 401].

Слід наголосити, що мали місце й непорозуміння щодо виконання розпоряджень. Так, начальник УМДБ Станіславської області полковник Роман Крутов у 1947 р. у доповідній Дроздову звернувся з проханням пояснити, завдяки яким засобам потрібно проводити фотографування вбитих оунівців і повстанців [II, 123]. У пояснювальній записці від 14 липня 1947 р. заступник міністра державної безпеки УРСР, генерал-майор Дроздов у відповідь Р. Крутову писав фотографування тіл убитих націоналістів потрібно проводити згідно зі статтею 9 і на звороті рахунку вказати, по якій агентурній справі проходить убитий націоналіст [II, 122].

Зроблені фото використовували під час допитів заарештованих. Так, під час отримання зізнань від Дарії Малярчин 15 червня 1949 р. їй пред'являли фото вбитих підпільників (на фотокарточці вона впізнала працівницю референтури пропаганди Проводу ОУН Б. Світлик-“Світлану”, “Доля”) [XV, 214].

Аналізовану проблему переконливо ілюструють численні документи репресивно-каральних органів, де зафіксовано значну кількість звітної інформації щодо ліквідації того чи того націоналіста, а через кілька місяців чи років його нову появу (“воскресіння”) на обліку або реальну (остаточну) загибель. Такий приклад мав місце 3 жовтня 1946 р., коли на засідку біля будинку зв'язкового вийшли 4 підпільники й на запит відкрили вогонь. Розпочавши стрілянину у відповідь, емдебісти знищили повстанців. Тіла загиблих для впізнання були пред'явлені колишньому начальнику штабу куреня “Журавлі” Володимиру Макаровському-“Малині”, учаснику групи “Грізного” І. Дяківу, учасникам лоївок Я. Кочергану, І. Сеньківу й легалізованому підпільнику В. Іванову. Останні з-поміж чотирьох загиблих ідентифікували двох: Ярослава Косарчина-“Байрака” (командир ТВ 23 “Магура”) і Депутата-“Довбуша” (командира куреня “Журавлі”). Хоча реально у цей час Я. Косарчин не загинув, а через деякий час почав знову фігурувати в агентурно-оперативних розробках [VI, 109]. Насправді він загинув під час проведеної (за агентурними даними) чекістсько-військової операції 13 грудня 1951 р. у селі Сваричів Рожнятівського району, де було виявлено

2 криївки із 7 підпільниками. Пропозицію здатися вони відхилили. У результаті 5 підпільників загинули, а 2 захопили живими. Серед убитих емгебісти впізнали Ярослава Косарчина-“Байрака” і Володимира Фрайта-“Жара” (до речі, про його ліквідацію звітували 28 листопада 1951 р. у лісі біля с. Тура Велика Долинського району) [V, 112]. Через це начальник УМДБ Станіславської області А. Костенко у спеціальному донесенні МДБ УРСР змушений був визнати, що серед чотирьох повстанців, ліквідованих 28 листопада 1951 р. у лісовому масиві біля села Велика Тур’я Долинського району Івано-Франківської області, вдалося достовірно встановити загибель бойовика кущового проводу ОУН “Михайла”. Його обгоріле тіло агентурою було помилково ідентифіковане як В. Фрайт-“Жар” [V, 113]. Суворий контроль за обліком підпільників змусив оперуповноваженого Управління 2-Н МДБ УРСР молодшого лейтенанта Дяченка 14 грудня 1951 р. терміново поінформувати про цю ситуацію заступника міністра державної безпеки УРСР Попереку та заступника начальника Управління 2-Н МДБ УРСР Шорубалку.

Наведені приклади щодо хибно ідентифікованих націоналістів стосуються вищих керівників (у Карпатському краї ОУН це явище мало масовий характер). На низовому рівні, де інформації, характеристик-описів і фото було ще менше, ситуація була гіршою. Часті помилкові спеціальні повідомлення про загибель того чи того керівника від місцевих чекістів зумовлювалися бажанням якомога швидше прозвітувати. За це вони отримували матеріальні заохочення, нагороди, звання. Звісно, такий стан справ дратував вище керівництво, що змушувало низові структури більш ретельно ідентифікувати загиблих. Для перевірки агентурної інформації щодо встановлення достовірності факту загибелі підпільника чекістам часто доводилося проводити ексгумацію. Після цього дозволялося звітувати у центр і просити зняти повстанця з обліку. Наприклад, було отримано агентурні дані, що під час нападу 5 серпня 1946 р. на бійців винищувального батальйону (далі – ВБ) у с. Кушаківка серед інших був поранений комендант боївки СБ Солотвинського районного проводу ОУН Василь Грибович-“Богданко”. 6 серпня 1946 р. він помер і був похований під виглядом жінки на цвинтарі с. Манява Богородчанського району Івано-Франківської області. Для того,

щоб зняти з обліку відповідну особу, 7 серпня чекісти розкопали могилу, провели впізнання тіла, ідентифікацію та встановили, що це дійсно був “Богданко” [I, 77 зв. – 78]. Подібні випадки мали місце упродовж усього періоду національно-визвольної боротьби у Карпатському краї ОУН, а також і в наступні роки [IV, 230].

З’ясування долі поранених часто займало тривалий час [VII, 95], [X, 26 – 29]. На початку 1950-х р. облік усіх націоналістів вівся з особливою ретельністю. Пошук кожного, навіть рядового націоналіста, тривав до отримання достовірних і перевірених відомостей та лише після цього місцеві репресивно-каральні органи просили дозволу центрального апарату на зняття повстанця з обліку. Наприклад, від квітня 1951 р. апаратом УКДБ по Дрогобицькій області розшукувався учасник оунівського підпілля Степан Мурак-“Сорока” (1919 р. ур. смт. Східниця Бориславської міської ради Львівської області), який спочатку працював провідником кущового проводу ОУН у районі смт. Східниця (1944 – 1945), охоронцем Дрогобицького районного проводу ОУН. Агентурно-оперативні заходи щодо розшуку “Сороки”, які проводилися у 1951 – 1952 рр., позитивних результатів не дали: місце його схованки встановити не вдалося. На початку 1953 р. на розшук був скерований агент “Турчак”, який на одній із явок повідомив: “Сорока” після поранення прийшов у смт. Східниця Бориславської міської ради Львівської області та протягом кількох днів переховувався на горищі будинку свого батька Миколи Мурака. Проте від отриманих ран помер і був похований недалеко від хати. Для перевірки даних агента “Турчак” про смерть і локалізацію місця поховання підпільника була проведена відповідна робота з його родичами. Реалізуючи завдання чекістів, спеціальний агент встановив і показав їм місце захоронення, а ті провели ексгумацію та ретельну судово-медичну експертизу й з’ясували, що це був чоловічий скелет 2 – 3 річної давності) [IX, 128 – 129].

Керівників, особливо вищого рангу, чекісти намагалися ідентифікувати якомога точніше, залучаючи до цього не лише всіх заарештованих, свідків та агентів, а й описи з кримінальних і розшукових справ. Приміром, для впізнання тіла загиблого

Юрія Янишина-“Шаха” залучили трьох його колишніх підлеглих – заарештованих референта СБ Надвірнянського надрайонного проводу ОУН “Віктора”, провідника Коломийського надрайонного проводу ОУН “Олеся”, охоронця “Арсена” [VIII, 295]. Кожна ідентифікація супроводжувалася складанням відповідного акту із зазначенням дати, місця, осіб, кого вдалося ідентифікувати і відповідно завірення підписами працівників, які проводили впізнання. Треба наголосити, що збереглося лише декілька таких документів. Так, в акті від 18 квітня 1949 р., складеному у м. Станіславі (нині Івано-Франківськ) заступником начальника УМДБ по Станіславській області підполковником А. Костенком, у присутності начальника 2 відділення відділу 2-Н УМДБ майора Сиромятникова, заступника начальника відділення відділу 2-Н УМДБ лейтенанта Шаманка йшлося про те, що для ідентифікації Івану Белейовичу були пред’явлені тіла 6 убитих підпільників. Серед них він упізнав провідника Карпатського крайового проводу ОУН Василя Сидора-“Шелеста”, а також двох його охоронців “Бука” і “Куна”-“Богдана”. Для ідентифікації решти довелося залучати ще кількох колишніх підпільників [VIII, 387].

Агентурним шляхом, слідчими даними і свідченнями затриманих – станичного Михайла Чувика-“Строгого” і провідника Чернівецького районного ОУН Назарія Чернівчанина-“Карпа” – чекісти встановили, що “Крим”, провідник Сторожинського районного проводу ОУН – “Чумак”, на ґрунті особистої помсти був вбитий Клапеном-“Віктором” (німець). Для з’ясування та зняття з обліку чекісти змушені були розшукати і провести впізнання тіла [XII, 87].

30 квітня 1954 р. у результаті переслідування однією із груп (лісовий масив південніше села Мігово Старосамбірського району Львівської області) у перестрілці загинув один підпільник, а другий утік. Пізніше за агентурними і слідчими даними з’ясувалося, що втікачем був Дмитро Ходай-“Антон”. Натомість загиблого ідентифікувати не вдалося. Для встановлення його особи спробували використати можливості УКДБ по Львівській області. Тіло підпільника відправили до оперативної групи КДБ при Раді міністрів у Львові. Проте результату це не дало [XVI, 137 – 138].

У випадку, коли підпільник або агент становив особливу важливість, чекісти проводили серйозні медичні експертизи, встановлюючи не лише факт, але й обставини і причини загибелі. Наприклад, спецорганам вдалося 28 січня 1950 р. біля с. Майдан Лукавецької сільської ради Вижницького району Чернівецької області таємно захопити та схилити до співпраці провідника Чернівецького надрайонного проводу ОУН Дмитра Козьменка-“Тригора” під псевдо “30”. Перед ним було поставлено завдання знайти або фізично ліквідувати керівників Буковинської округи. Тривалий час Д. Козьменко не виходив на зв’язок, що змусило чекістів розпочати його пошук. Вдалося встановити практично погодинне і поденне перебування агента у різних місцевостях, однак упродовж двох місяців його слідів віднайти не вдалося [III, 187]. 13 квітня оперативна група перевіряючи агентурні донесення, віднайшла тіло, в якому впізнала агента “30”. Вона провела огляд одягу агента, місця перебування тіла. 14 квітня тіло доставили до Вашківської районної лікарні, де при ретельній судово-медичній експертизі встановили причини і час (10 квітня) смерті [III, 191 – 192].

У контексті ідентифікації тіл загиблих підпільників доцільно акцентувати і на практиці виставлення на загальний огляд тіл вбитих під час військово-чекістських операцій. Однак у переважній більшості це робилося не стільки з метою ідентифікації, скільки задля залякування місцевих мешканців, родичів націоналістів [XVII, 278].

Висновки. Боротьба з українським визвольним рухом не обмежувалася ліквідацією того чи того підпільника. До функціональних обов’язків відповідних органів належали достовірна ідентифікація тіла, зняття з усіх реєстрів і розшукових справ підпільника. При виконанні цього завдання спецоргани стикалися з багатьма проблемами, які по-різному вдалося розв’язувати. Жорстка підпорядкованість указівкам і наказам тиснула на місцевих чекістів, змушуючи з кожним роком боротьби ретельніше ставитися до питання впізнання загиблих. Цьому сприяли укладені ними фотоальбоми, а також детально сформовані описи.

Перспективним напрямом дослідження є вивчення і порівняння особливостей ідентифікації загиблих на території діяльності інших структурних ланок підпілля.

Джерела та література

- I. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 89 (1951). – Спр. 42. – 306 арк.
  - II. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 57 (1953). – Спр. 1. – Т. 3. – 408 арк.
  - III. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 60 (1953). – Спр. 14. – 303 арк.
  - IV. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 60 (1954). – Спр. 3. – Т. 1. – 292 арк.
  - V. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 105 (1954). – Спр. 3. – Т. 2. – 347 арк.
  - VI. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 107 (1954). – Спр. 2. – 440 арк.
  - VII. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 109 (1954). – Спр. 1. – Т. 2. – 281 арк.
  - VIII. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 110 (1954). – Спр. 2. – Т. 5. – 405 арк.
  - IX. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 12 (1960). – Спр. 48. – 299 арк.
  - X. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 19 (1960). – Спр. 3. – 349 арк.
  - XI. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 32 (1960). – Спр. 10. – 417 арк.
  - XII. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 34 (1953). – Спр. 2. – 234 арк.
  - XIII. ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 34 (1960). – Спр. 5. – 199 арк.
  - XIV. ГДА СБУ. – Ф. 65. – С. 7443. – 328 арк.
  - XV. ГДА СБУ. – Ф. 65. – Спр. 9112. – Т. 2. – 387 арк.
  - XVI. ГДА СБУ. – Ф. 71. – Оп. 6. – Спр. 352. – 170 арк.
  - XVII. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 31. – 486 арк.
1. Кентій А.В. Нарис боротьби ОУН-УПА в Україні (1946 – 1956 рр.) / А.В. Кентій. – К. : Інститут історії України НАН України, 1999. – 111 с. <http://www.poshuk-lviv.org.ua/zut/index.htm>.
  2. Кентій А.В. Українська повстанська армія в 1944 – 1945 рр. / А.В. Кентій. – К. : Інститут історії України НАН України, 1999. – 220 с.
  3. Киричук Ю. Український національний рух 40 – 50-х років ХХ століття: ідеологія та практика / Ю. Киричук. – Львів : Добра справа, 2003. – 464 с.
  4. Русначенко А.М. Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940 – 50-х роках / А.М. Русначенко. – К. : Університетське видавництво “Пульсари”, 2002. – 519 с.
  5. Сергійчук В. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944 – 1953 рр. Нові документи і матеріали / Володимир Сергійчук. – К. : Дніпро, 1998. – 944 с.
  6. Сергійчук В. Український здвиг : Прикарпаття. 1939 – 1955 рр. / Володимир Сергійчук. – К. : Українська Видавнича Спілка, 2005. – 840 с.

Ильницький Василь. Ідентифікація тел погибших націоналістів в Карпатському краї ОУН (1945 – 1954). В статті на основі невідомих і малоідомих документів розкривається процес ідентифікації тел погибших підпольщиків. Автор доводить, що достовірна ідентифікація особи погибшого була складною і залежала від багатьох факторів. Со временем якість і точність опознання погибших удосконалюється: чому сприяв спад активності самого підполья, чіткий учет націоналістів, жорсткий контроль вищого керівництва.

Ключові слова: ідентифікація, Карпатський край, ОУН, УПА, підпольє, спецоргані.

Ilnytskyi Vasyl'. Identification of dead bodies in the nationalist OUN Carpathian province (1945 – 1954). On the basis of unknown and obscure documents the process of identification of dead bodies underground has been revealed. Using numerous examples, the author proves accurate identification of the deceased was a complex phenomenon dependent on many factors. It has been found that over the years the quality and accuracy of identification of the victims improved, contributed to this, in the first place, reducing the activity of the underground, a clear account of the nationalists, tight control of top management.

Key words: identification, highlands, OUN, UPA, underground, special administration.